խանում ինձ և ոչ տիկին Մելիքեանցը։ Քանի որ այդ յարգելի տիկնոջ և ոչ այլոց պատիւն ես չեմ շօշափել, հարկ էր և նմա որ անաղնիւ կերպով և սուտ պահանջմունքներով չը շօշափէր նա իմ պատիւը։

Պատիւ չեմ համարում զաւեշտարար վարուելու տիկին Ե. Ս.-ի հետ, քանի որ նա անյայտ և պատկառելի դիմակով է խօսում հետս, գուցէ կարօտութիւնից ստիպված անարգար փաստաբանի դեր է յանձն առել։ Փոյթ չէ, թէ ես Նարեկով կամ Սողոմոնի իմաստութեան գրքերով եմ մխիթարւում, գուցէ ինքն այնքան աղատամիտ է, որ ռօմանների բարի ազդեցութեամբն է զուարճանում. բնութիւնը այդ ձիրքը ինձ չէ տուել։

Աւելորդ է տիկին Ե. Ս.-ի նամակին մանրամասն պատասխանել, հարուստ փաստերով ապացուցանել իմ արդարութիւնը, քանի որ նա ծպտեալ դիմակից կը մերկանայ խակական անունով հանդէս գալու։ Եթէ տիկին Ե. Ս. քաջ ծանօթ է մեր ուսումնարանի ներքին դրութեան հետ, թող բարեհաճէ յիշելու և այն՝ թէ արդեօք մեր աղքատ ուսումնարանը ստացա՞ւ յարգելի ժողովարար տիկնոջից իւր մօտ գտնված 75 րուբլին, կամ նորա հոգաբարձութեանը վճարած 60 րուբլին, ուսումնարանի մուտքի ո՞ր համարի մէջն է մտած։ Առ այժմ Գանձակի կանանց սեռի մէջ Ե. Ս.-ի փաստաբանութիւնն եմ շնորհաւորում։

Տ. Շ. Ղալեչեանց

ՆԱՄԱԿ ԲԱԳՈՒԻՑ

—

Նոյեմբերի 19

Ուղարկելով ձեր խմբագրութեան երկու հարիւր եօթանասուն և հինգ րուբլի՝ խնդրում եմ այդ գումարի երկու հարիւր յիսուն րուբլին կարճ ճանապարհով հասուցանել Վանայ սովատանջ հայերին, իսկ քսան և հինգ րուբլին Պօլսի «Միացեալ ընկերութեան»։

Եւ որովհետև Տաճկա-Հայաստանի հայերը՝ ինչպէս երեւում է լրագիրներից, տակաւին տանջւում են սովից և իրանց շրջապատող վայրենաբարոյ քիւրդերից և դեռ երկար տանջվելու են, քանի որ ինքն Բարձր Դուռն է լինում նրանց չարչարանքի պատճառը, ուստի լաւ կը լինէր չը բաւականանալ մի անգամ նուիրած տուրքով, այլ որքան կարելի է շարունակել կրկին և չը սպասել ոչ ոքի պահանջելուն, մինչև որ մեր թշուառ եղբայրները փոքր ինչ զօրութիւն ստանան և գոնէ կարողանան պաշտպանել իրանց անձերը սովի դառն հարուածից։

Գէորգ Ղալայեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Ախալցխա, 10 դեկտ.

Ձեր «Մշակ» լրագրի 218 համարում տպված է մի անանուն նամակ Ախալցխայից, ուր, ի միջի այլոց, ասվում է թէ «Ախալցխայի ուսումնարանների ուսուցիչները ընտրվում են կաշառքով, այդ պատճառաւ նրանց մեծ մասը ուսումնարաններից արտաքսված, կամ ամենևին ուսումնարանի շէմքը չը տեսած անձինք են», և իբրև օրինակ բերվում եմ ես. «ընդհանուր պատմութեան, աշխարհագրութեան և հայոց պատմութեան ուսուցիչ պ. Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը էջմիածնայ Գէորգեան ճեմարանից արտաքսված է, Հայոց լեզուի ուսուցիչ Մկրտիչ քահանայ Գայֆաճեանը ոչ մի ուսումնարանի շէմքը չը տեսած անձն է...»

Աւելորդ համարելով պաշտպանել հայր Գայֆաճեանին, որի արդիւնաւէտ գործունէութիւնը արդէն 12 տարուց աւելի է, որ յայտնի է բոլոր ախալցխացիներին և ուսումնարանական վարչութեանը, ուղարկում եմ ձեզ Գէորգեան ճեմարանից իմ ստացած վկայականի նօտարի ձեռքով վաւերացրած պատճէնը, խնդրելով հրատարակել իմ այս հերքումը։ Ինչպէս երեւում է այդ վկայականից ես դուրս եմ եկել ճեմարանի, այն ժամանակուայ բարձրագոյն, հինգերորդ դասատանից և ոչ թէ արտաքսվել եմ։ Իմ բոլոր դասակիցների, ուսուցիչների և վերջապէս տեսչի Այվազեան արք-եպիսկոպոսի ճեմարանից հեռանալու պատմութիւնը արդէն յայտնի է ամենքին լրագիրներից, ուստի և կրկնելն աւելորդ է։

Ուրեմն ինչ է նշանակում թոյլ տալ իրան, այն էլ հրապարակաւ, սուտ խօսել, աշխատել անպատուել ուրիշին, որի ոչ գործունէութեան և ոչ անձնաւորութեան հետ ծանօթ լինելու պատիւն է ունեցել.—ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անամօթութիւն և անազնւութիւն։

Այս երրորդ տարին է, որ ծառայում եմ ազգային դպրոցներում և ոչ մի անգամ որ և է դժգոհութեան առիթ չեմ տուած ոչ հասարակութեան, ոչ վարչութեան և ոչ հոգաբարձութեան։ Այս տարի հայրենիք վերադառնալով օտարութիւնից Ախալցխայի հոգաբարձութեան, ուսումնարանների տեսչի և նոյն իսկ Սագինեան արք-եպիսկոպոսի առաջարկութեամբ և խնդրանօք ընդունեցի ուսուցչական պաշտօն և անա պ. յօդուածագիրը յանդգնում է մեղադրել ինձ կաշառք տալու։ Ի հարկէ կաշառք տալու կամ չը տալու վկայական էլ չէ լինում, որի վաւերական պատճէնը կարողանայի ներկայացնել խմբագրութեանդ։

Վերջապէս ոչ թէ մի այդպիսի լիրբ և սուտ խօս նամակագրի պատասխանելու, այլ յարգելով լրագրական խօսքը և ճշմարտութիւնը երեւան հանելու համար գրեցի այս նամակը, որին դուք, յարգոյ խմբագիր, ինչպէս և միշտ անկողմնապահ սրտով և յանուն արդարութեան, ձեր թերթի առաջիկայ մօտաւոր համարների մէկի մէջ տեղ էք շնորհելու։

Գալուստ Տէր-Մկրտչեան

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, 15 դեկտեմբերի

Աղասի Ջախմախսազով ստորագրութեամբ «Մշակի» մէջ մի երկու նամակներ են եղել։ «Մեղու» լրագրի մի թղթակից հաղորդում է, որ «Ջախմախսազովի հայրը Բաղէլ և այլ տեղեր թափառած լութերական է եղած. եղբայրն էլ լութերական պաստօր է. իսկ թէ ինքն ինչ կրօն է դաւանում, բաղուցին չէ ասում, միայն խոստանում է այս գարնան նորա հետ տեսնվել ու խօսել։

Հիմա ես թողնում եմ ինկվիզիտորական սխտով սորա նորա հաւատքը քննելու գուրս եկող անձանց բանած ընթացքի լաւութեան կամ վատութեան վրա խօսելը. միայն հետեւեալ իրողութիւնն եմ ուզում յանձնել մեր լրագիրները կարդացողների անաչառ դատաստանին։

«Մեղուն» հակառակ է Ամիրխանեանցին, ըստ որում սա Բաղէլի աստուածաբանական ճեմարանի աշակերտ է, աւետարանական է. քարոզիչ է։ Նոյնպէս ըստ «Մեղուի» կարծեաց մինչև անգամ Ջախմախսազօվին պէտք է հակառակել, որովհետև նորա եղբայրը պաստօր է և հայրը Բաղէլ է գնացել մէկ անգամ։ «Մեղուն» իր վերջի թերթերի մէկում յիշեց նոյն իսկ Բարձրագոյն հրամաններ, որոնք հակառակ են Բաղէլում դաստիարակված աւետարանական քարոզիչներին։ Հիմա պէտք էր կարծել, թէ «Մեղուն» Բաղէլի աւետարանական քարոզիչներից կը փախչէ իբրև թոյնից։ Բայց ընդհակառակը. գրեթէ «Մեղուի» մի հատ թերթը չէ հրատարակվում առանց Բաղէլի քարոզիչների մէկի յօդուածը իր մէջ պարունակելու։

Վանից Մ. Պ. Հայկունի ստորագրութեամբ պ. Միհրան Պաղտասարեանը շարունակ թղթակցում է «Մեղուին» և չը նայելով նորա գրուածքի դժուար կարդացվելուն, «Մեղուն» սեծաւ պատրաստութեամբ տպագրում է նորա գրութիւնքը։ «Մեղուի» այդ թղթակիցը Մ. Պ. Հայկունի alias Միհրան Պաղտասարեան ծնված է աւետարանական, հայր աւետարանական էր և շրջիկ քարոզիչ. եղբայրը պ. Գրիգոր Պաղտասարեան աւետարանական է, քարոզիչ է և Բաղէլի աշակերտ. ինքը պ. Միհրանը նոյնպէս աւետարանական է և քարոզիչ դաստիարակված, և գիտէք ուր—նոյն, այն Բաղէլի աստուածաբանական ճեմարանում, ուր ուսած է Ամիրխանեանցը, որին ներհակում է «Մեղուն»։

Եւ վերջապէս, ես Ամիրխանեանցս յայտնում եմ, որ Միհրան Պաղտասարեանը, «Մեղուի» մըշտական թղթակիցը Վանից, իմ աներոջ որդին է և իմ միջնորդութեամբ է գնացել Բաղէլի ճեմարանը և այնտեղ քարոզչութեան ուսումը ստացել։ Եւ «Մեղուի» պ. խմբագիրը այս բաները գիտէ։

Հիմա զարմանալի է, որ «Մեղուն» երկու կշիռ ունի, մէկը Ամիրխանեանցի, միւսը պ. Միհրան Պաղտասարեանի համար, մինչդեռ երկուսն էլ աւետարանական, երկուսն էլ քարոզիչներ, երկուսն էլ Բաղէլի աշակերտներ են, և երկուսն էլ միեւնոյր ազգականներ են։ Երեւում է ուրիշ հաշիւ ունի պարոնը, և ոչ թէ լուսաւորչական եկեղեցին պաշտպանել է նպատակը։

Ա. Ամիրխանեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ մեզ գրում են, որ այդտեղի ուսումնարանների ուսուցիչների և հոգաբարձուների մէջ կատաղի կռիւներ կան։ Հոգաբարձուներից մինը յարձակվել է Ա. քահանայ Ղազազեանցի վրա, կարծելով թէ նա է ուսումնարանների դաղտնիքներ յայտնողը։ Նոր-Արշալոյս ուսումնարանի աշակերտուհիները շարունակ փախչում են ուսումնարանից, որովհետև վերակացուհիները միշտ բացակայ են լինում ուսումնարանից։

—

ԼՕՌՈՒ գաւառից մեզ գրում են, որ այս օրերըս սաստիկ ձիւն եկաւ այնտեղ։ Այդ ձիւնը մեծ օգուտ պէտք է տայ ցանքերին։ Թղթակիցը մեզ հաղորդում է, որ կառավարութեան հրամանով Լօռու գաւառի գիւղերում հացի ամբարներ են հաստատվում։

—

Լօռու գաւառի Օձուն գիւղից մեզ հաղորդում են, թէ օր չէ անցնում, որ այդ գիւղում ու նրա շրջակայքում գողութիւններ, աւազակութիւններ և սպանութիւններ չը պատահեն։ Այս օրերս թուրք աւազակները տարան 40 ոչխար գիւղացիներից. ոչխարները գտնվեցան, բայց բոլորն էլ աւազակների ձեռքով մորթոտած։

—

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ մեզ գրում են նոյեմբեր ամսի վերջին օրերից, որ սաստիկ ձիւն է եկել այդ քաղաքի մէջ և քաղաքի չորս կողմը, մի և նոյն ժամանակ սաստիկ քամի էր անում, այնպէս, որ քաղաքի յարաբերութիւնները գիւղերի հետ կտրված էին։ Այդ պատճառով մի քանի մթերքներ խիստ թանկացան. ածուխի պուդը ծախվում է 1 ր. 60 կ., բրինձը 3 ր. 30 կ., սոխ բոլորովին չը կայ, մսի ֆունտը ծախվում է 6 կ., հացը, հասարակը, 6 կոպէկով։

—

Կրկնում ենք մեր թղթակիցներին, որ եթէ նրանք կամենում են իրանց հաղորդած տեղե-

---

տարկեալներ, առանձին ղ ա թ ա ր ն ե ր ո վ,*) պառկած էին սառն և խոնաւ գետնի վրա։ Իւրաքանչիւր ղաթարը բաղկացած էր քսան հոգուց։ Մի երկայն շղթայ, որի ծանր օղակները անց էր կացրած նրանց պարանոցով, կապում էր բոլորին միասին։ Շղթայի այն օղակը, որ անց էր կացրած նրանց պարանոցով, աւելի լայն էր միւսներից և ետևից ամրացրած էր երկաթէ կողպէքով։ Այդ մի սոսկալի դրութիւն էր ողորմելի կալանաւորների համար։ Երեւակայեցէք, քսան մարդիկ համարեա կարված են մինը միւսի հետ։ Բոլորի պարանոցները մի և նոյն շղթայով կապված լինելով, նրանք ստիպված էին միասին կանգնել, միասին նստել, միասին պառկել, մի խօսքով, ամեն շարժում պէտք է միասին գործէին, այլ կերպ անհնարին էր։ Որովհետև, եթէ մէկը պառկէր, երբ միւսները նստած էին, կարող էր խեղդվել. եթէ մէկը կանգնէր, երբ միւսները պառկած էին, նոյնպէս կարող էր խեղդվել։

Մի ծանր սոսկում տիրեց տիկնոջ սրտին, երբ նա տեսաւ այդ թշուառ, դատապարտված բազմութիւնը։ Նրա աչքերի առջև սեւացաւ և փոքր էր մնում, որ ուշաթափ լինէր։ Նա թիկն տուեց քարանձաւի պատին և մի քանի րոպէ մնաց անշարժ, խորին տրամաւթեան մէջ։

Տեսնելով լապտերի լոյսը, բանտարկեալներից մի քանիսը շարժվեցան. նրանք բարձրացրին իրանց գլուխները և կրկին գրեցին խոնաւ գետնի վրա, չը կամենալով զարթեցնել իրանց մօտ պառկած ընկերներին։

Տիկնոջը դժուար էր ճանաչել իր ծպտեալ հագուստի մէջ. նա նմանում էր մի գեղեցկադէմ պատանու, որի նմանները խիստ շատ էին խանի մանկլաւիկների թւում։ Երբ նա մի փոքր ուշի եկաւ, նրա ուղեկիցը մօտեցաւ, ասելով.

—Մենք ուշանում ենք...

Երկուսը միասին մօտեցան շղթայակապների մի խմբի, որ գտնվում էր քարանձաւի խորին անկիւնում։ Նրանցից մէկը վիրաւոր էր։ Տիկինը գթութեան քրոջ ցաւակցութեամբ սկսեց բաց անել նրա վէրքի փաթոթները։ Դա մի պատանի էր, որ հազիւ քսան տարեկան կը լինէր։ Նուաղած, արիւնաքամ եղած այդ մանուկը, պատերազմի դաշտում ընկած Արայի նման, յանկարծ կեանք ստացաւ, երբ իր Շամիրամի գլխաթական մատները դիպան նրա մարմնին։ Վէրքը գտնվում էր գլխի վրա. թշնամու սուրը խորին սպի էր թողել նրա գագաթի վրա։ Տիկինը սկսեց լուանալ վէրքը և սրբել մաքուր կտաւով։ Նրա հետ եկող տղամարդը սպեղանի դրեց, իսկ տիկինը դարձեալ փաթաթեց վիրակապներով։ Այդ բոլոր գործողութիւնը կատարվում էր լուռ և անխօս կերպով։ Բայց ոչ ոք չը կարողացաւ նկատել՝ այն րոպէում, երբ տիկնոջ հոգատար մատները դիպած էին վիրաւորի փաթոթներով, պատանու գունաթափ շրթունքները տենդային ջերմութեամբ սեղմվեցան իր խնամակալի ձեռքի վրա։ Այդ ամենաթանգագին վարձատրութիւնն էր, որ ստացաւ նա իր գթութեան այցելութեան համար։ Նա պատրաստ էր գրկել, համբուրել այդ գեղեցիկ, շղթայակապ վիրաւորին, բայց խեղդելով իր մէջ սիրոյ բուռն զգացմունքը, տխուր, սպանված սրտով վեր կացաւ նա, ասելով հիւանդին.—քո վէրքը հիմա բաւական լաւացած է, ես ամեն գիշեր կայցելեմ քեզ մօտ, մինչև բոլորովին կառողջանաս։

—Իմ վէրքը... կոչեց հիւանդը դառն հառաչանքով,—իմ վէրքը կը մնայ անբուժելի... Նա այնքան խորն է, որ բժշկի ձեռքը հազիւ թէ կարող է շօշափել այնտեղ...

Պատանու խօսքը իր սրտի վէրքի մասին էր։ Տիկինը պատասխանեց.

—Ես այն էլ կը բժշկեմ...

Նա վերջին անգամ իր գեղեցիկ, արտասուքով լի աչքերը դարձրեց դէպի պատանին և անցաւ մի քանի ուրիշ հիւանդների մօտ։ Բոլորը վիրաւորներ էին։ Տիկինը իր ձեռքով փոխում էր նրանց փաթոթները, իսկ նրա հետ եկած տղամարդը սպեղանի էր դնում։ Որպէս մխիթարութեան հրեշտակ, ամեն տեղ հանդիպում էր նա օրհնութեան և խորին շնորհակալութիւնների։ Շատերը բռնում էին նրա հագուստի փէշերը և համբուրում էին։ Այդ հիւանդ, քաղցած, ծարաւ բազմութեան կեանքը կախված էր այդ տիկնոջ առաքինութիւնից։ Նրանք բոլորն էլ կը մեռնէին իրանց խոնաւ, մթին գերեզմանի մէջ, եթէ այդ կինը չը լինէր։

Երբ ամեն հոգածութիւններ վերջացած էին, տիկնոջ ուղեկիցը մի քանի անգամ դարձաւ դէպի նա, շտապեցնելով, թէ ժամանակ է հեռանալու։ Բայց նա, կարծես, դժուարանում էր մի քայլ անգամ փոխել, կարծես, մի ներքին, գաղտնի զգացմունք կապում էր նրան այդ հառած քարանձաւի հետ, որի օդը խեղդելու չափ անտանելի էր։ Նա աւելի ուրախ կը լինէր այնտեղ մնալ, նայել և միշտ նայել այն սիրուն պատանու վրա, որի գունաթափ շրթունքների ջերմ դրոշմը դեռ զգում էր իր ձեռքի վրա։

Մի գիշ, ձգական ձայն լսելի եղաւ դրսից։ Տիկինը ամբողջ մարմնով դողաց։ Դա վաղորդեան աղանի ձայնն էր։ Եր նշանակէ, նա շատ էր ուշացել քարանձաւի մէջ. պէտք էր շտապել հեռանալ որ ոչ ոք չը տեսնէ։

Դրսի թարմ, հովասուն օդը փոքր ինչ կազդուրեց տիկնոջ բորբոքված սիրտը և նրա թուլացած ուժերը կրկին զօրութիւն ստացան։ Փաթթված իր լայն վերարկուի մէջ, նա առանց ճանաչվելու, անցաւ պահապանների մօտից, հրամայեց իր ուղեկցին առաջ ընկնել, և որքան կարելի է, փութացնել իր քայլերը։

—Մի շտապէք, տիկին, ասաց նա մտերմական կարեկցութեամբ.—դուք բաւական տանջված էք, ճանապարհը աւելի ես կը յոգնեցնէ ձեզ։

Դեռ մութն էր, այն լոյսի հետ պատերազմող մութը, որ ժողովուրդը կոչում է «Աղամաղ մութ», որ ժողովուրդը կոչում է «Աղամուղ խաւար»։ Աստղերը շողշողում էին երկնքից, իսկ Արուսեակը, երկնքի այդ սիգաճեմ հարսնիկը *), դեռ նոր իր նազելի դէմքը ցոյց էր

*) Ղ ա թ ա ր. նշ. շարք, այսպէս է կոչվում, երբ ուղտերին, ջորիներին և ձիաներին, թոկով կապելով միմեանց, խումբեր են կազմում։

*) Արուսեակ պարսկերէն նշանակում է հարսնիկ